

ГРИНЬКО Л. П.,

кандидат юридичних наук, доцент,
доцент кафедри кримінального
й адміністративного права і процесу
(Полтавський юридичний інститут
Національного юридичного
університету імені Ярослава Мудрого)

ГРИНЬКО П. О.,

кандидат юридичних наук,
старший викладач кафедри
університетської освіти і права
(Університет менеджменту освіти
Національної академії педагогічних
наук України)

УДК 347.1

СУБ'ЄКТИ СЕКУНДАРНИХ ПРАВ

У статті розглядаються питання наявності суб'єктів цивільних правовідносин, які можуть бути носіями секундарних прав. Зроблено висновок, що суб'єкти секундарних прав є спеціальною цивілістичною категорією, а їхнє коло обмежується суб'єктами, які є носіями волі вибору поведінки, тобто конкретно визначених можливостей.

Ключові слова: цивільне правовідношення, суб'єкти цивільних правовідносин, секундарні права.

В статье рассматриваются вопросы существования субъектов гражданских правоотношений, которые могут быть носителями секундарных прав. Сделан вывод, что субъекты секундарных прав являются специальной цивилистической категорией, а их круг ограничивается субъектами, которые являются носителями воли выбора поведения, то есть конкретно определенных возможностей.

Ключевые слова: гражданское правоотношение, субъекты гражданских правоотношений, секундарные права.

The article deals with the issues of the existence of subjects of civil legal relations, which may be the bearers of discretionary powers. It is concluded that subjects of discretionary powers are a special civilized category, and their range is limited people who are the bearers of the will to choose behavior, that is, specifically defined possibilities.

Key words: civil relations, subjects of civil legal relations, discretionary powers.

Вступ. Установлення суб'єктів секундарних прав має науково-практичне значення, оскільки виокремлення спеціальної категорії суб'єкта секундарних прав дає можливість стверджувати, що ці права є самостійним правовим явищем у доктрині цивільного права. Таке твердження базується на тому, що наявність суб'єкта певного права виокремлює його в стані статички, коли суб'єкт правовідносин є невід'ємним елементом динаміки правовідносин.

Постановка завдання. Метою статті є розгляд суб'єктів цивільних правовідносин, які можуть бути носіями секундарних прав.

Результати дослідження. Суб'єкт права – це особа чи організація, за якими держава визнає здатність бути носіями суб'єктивних прав і юридичних обов'язків. Тобто суб'єктами (учасниками) правовідносин є індивідуальні або колективні суб'єкти, які на підставі правових норм використовують свою правосуб'єктність у конкретних правовідносинах, реалізуючи суб'єктивні права і юридичні обов'язки, повноваження і юридичну відповідальність. Цивільний кодекс України (далі – ЦК України) у ст. 2 до учасників цивільних відносин включає фізичних і юридичних осіб, а також державу Україна, Автономну Республіку Крим, територіальні громади, іноземні держави та інших суб'єктів публічного права [1].

Варто звернути увагу, що суб'єкт прав не є тотожним у розумінні суб'єкта правовідносин. О. Дашковська справедливо зазначає, що конкретний громадянин завжди є суб'єктом права, але не завжди є учасником правовідносин [2, с. 338]. Г. Шершеневич використовував поняття суб'єкта в подвійному значенні. Прийнято розрізняти суб'єкта юридичних відносин, розглядаючи його або з активної сторони як носія права, або з пасивної сторони як носія обов'язків. Частіше під суб'єктом права мають на увазі тільки того учасника юридичних відносин, якому в них належить право. Думку Г. Шершеневича розвивав Є. Трубецької, зазначивши, що суб'єктом права є той, хто здатний мати права незалежно від того, користується він ними чи ні [3, с. 47]. О. Харитоновна із цього приводу пише, що під суб'єктом права слід розуміти ситуацію, коли «право» є об'єктивною категорією, що охоплює всю сукупність загальнообов'язкових норм і правил поведінки, наявних у суспільстві, тобто виступає як категорія об'єктивна, що дає підстави для уточнення суб'єкта «об'єктивного (позитивного)» права. У такому сенсі суб'єктами права виступають фізичні особи, юридичні особи, держава, територіальні громади й інші соціально-публічні утворення, котрі можуть бути носіями юридичних прав і обов'язків, тобто брати участь у правовідносинах. Суб'єкт об'єктивного права має потенційну здатність вступати в правовідносини, для чого він наділяється відповідною здатністю, котру зазвичай іменують правоздатністю, а іноді – правосуб'єктністю. Таким чином, суб'єктами права можуть бути особи чи організації, за якими законом визнана особлива юридична властивість правосуб'єктності, котра дає їм можливість брати участь у правових відносинах [4, с. 330]. Із наведеного випливає, що суб'єкт секундарних прав є окремою категорією, яка не пов'язана зі здійсненням цих прав у вигляді суб'єктивних прав, із настанням яких припиняється статика секундарних прав. Усім цивільним правовідносинам властиві загальні та специфічні елементи, де їх суб'єкти наділяються конкретними правами й обов'язками. Як і будь-які суб'єкти таких відносин, суб'єкти – носії секундарних прав мають конкретно визначені можливості, закріплені в законі або договорі. Відмінність суб'єктів права від учасників правовідносин полягає в такому: 1) суб'єкти права є потенційними учасниками правовідносин; 2) суб'єкти права можуть утілити (реалізувати) свої права й поза правовідносинами; 3) суб'єкти права (діти, душевнохворі) можуть володіти лише правоздатністю, а для учасників правовідносин необхідна дієздатність. Отже, визначимо конкретну особливість цих суб'єктів. Як зазначено в літературі, до суб'єктів цивільних правовідносин слід відносити громадян України, іноземців, осіб без громадянства [5, с. 100].

Отже, особа стає суб'єктом права в той момент, коли вона наділяється певною правовою можливістю. Тобто для того, щоб стати суб'єктом секундарного права, особа повинна мати правову можливість, яка їй буде надана законом. Лише з моменту закріплення за нею визначеного права вона стає його носієм. У літературі таких осіб називають «управомоченими». Відповідно із закріпленням певного секундарного права за особою вона стає секундарно управомоченою, такою, яка наділяється здатністю свого волевиявлення до реалізації права. Секундарно управомочена особа наділяється особливою правовою можливістю своїм одностороннім волевиявленням призвести до виникнення, зміни чи припинення цивільних прав і обов'язків, тобто цивільних правовідносин.

Загальні положення теорії права визначають, що суб'єкти правовідносин поділяються на індивідуальні (фізичні особи) і колективні (об'єднання осіб) [2, с. 338]. Розглянемо їх

детальніше як потенційних носіїв секундарних прав. Згідно зі ст. 24 ЦК України фізична особа – це людина, що виступає як учасник цивільних відносин [1]. Поняття «фізична особа» й «людина» взаємопов'язані, але не тотожні. Фізична особа – це завжди й тільки людина, зокрема громадяни України, іноземці, особи без громадянства [5, с. 100]. Відзначимо, що «стрижнем» усієї теорії секундарних прав є те, що секундарно управомочена особа наділяється особливою правовою можливістю своїм одностороннім волевиявленням призвести до виникнення, зміни чи припинення цивільних прав і обов'язків, тобто цивільних правовідносин. Практично всі фізичні особи наділяються до певної міри однаковими правами [6, с. 37]. Однак не кожна особа є носієм секундарного права. Для того, щоб вона стала такою, потрібне виникнення певної життєвої ситуації (юридичного факту), з якою закон пов'язує виникнення прав і обов'язків.

Як було доведено раніше, секундарне право має об'єктивовану форму, тобто воно закріплюється або в законі, або в договорі. Як і будь-яка фізична особа, секундарно управомочений суб'єкт також наділяється певними повноваженнями. Однак особливістю останніх є те, що їхнє коло обмежене суб'єктами, які є носіями волі до вибору можливої поведінки. Це свідчить про те, що фізичні особи є найбільш поширеним суб'єктом секундарних прав, оскільки вольовий елемент щодо здійснення дій притаманний виключно фізичній особі. У зв'язку із цим наявність вольового вибору є основною ознакою, властивою суб'єктам секундарних прав.

Колективні суб'єкти цивільних правовідносин утворюються шляхом об'єднання індивідуальних суб'єктів. До них можна віднести державні органи, територіальні громади, організації та ін.

Одним із колективних суб'єктів цивільних правовідносин є юридична особа. На відміну від природних учасників цивільних відносин – фізичних осіб, юридичні особи створені шляхом об'єднання осіб та/або майна і є штучними утвореннями. Це організації, що наділяються цивільною правоздатністю й можуть від свого імені набувати майнові й особисті немайнові права й мати обов'язки [5, с. 100]. У п. 4 ст. 1 Закону України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб – підприємців і громадських формувань» встановлено, що державна реєстрація юридичних осіб – це офіційне визнання шляхом засвідчення державою факту створення або припинення юридичної особи. Отже, юридична особа може бути суб'єктом певного права з моменту державної реєстрації. Це правило поширюється й на секундарні права.

Особливістю цього виду суб'єкта є те, що при його створенні чітко зумовлюються мета й цілі його виникнення. Тобто статут як основний документ юридичної особи визначає напрями її діяльності, а також є підґрунтям для виникнення в майбутньому основної маси прав, пов'язаних з напрямками діяльності. Однак це не свідчить про те, що юридична особа не може мати прав, які виходять за межі напрямів її діяльності. Як суб'єкт цивільних правовідносин вона може мати всі визначені законом права й обов'язки, що можуть виникати в цих осіб.

Особливою визначальною рисою юридичної особи є наявність людського субстрату (фізичної особи чи колективу). Проте ця людина (чи група людей) не може задовольнити свої потреби без участі такого учасника правовідносин, як юридична особа, тому найважливішими є суть цього суб'єкта, мета його створення [7, с. 122]. Як справедливо зазначав О. Красавчиков, організація становить певне соціальне утворення, тобто систему істотних соціальних взаємозв'язків, об'єднаних для досягнення поставлених цілей у єдине структурно й функціонально диференційоване соціальне ціле [8]. Однак чи є наявність людського субстрату в юридичній особі свідченням того, що такий суб'єкт може бути носієм секундарних прав? Вважаємо, що відповідь на це запитання можна дати, розкривши процес виникнення прав, безпосередньо пов'язаний із такими поняттями, як інтерес і воля.

Інтереси впливають на об'єктивне право, яке надає суб'єктам юридичні засоби для їх реалізації в конкретних правовідносинах. Саме тому традиційно виникає питання стосовно співвідношення суб'єктивного цивільного права особи й інтересу, а саме: чи вхо-

дить категорія інтересу до складу суб'єктивного права особи? Слід зазначити, що погляди вчених із цього питання неоднозначні. Так, О. Йоффе, Ю. Толстой та інші правники вважають, що інтерес входить до складу суб'єктивного цивільного права особи і є його провідним елементом [9, с. 633]. С. Братусь, В. Грибанов, С. Михайлов та інші вчені, навпаки, вважають, що інтерес – це передумова та мета суб'єктивного права особи, а тому він не може входити до складу суб'єктивного цивільного права особи.

У середині XIX ст. Р. фон Ієрінг сформулював теорію інтересу, відповідно до якої суб'єктивне право є юридично захищений інтерес, а право – це результат боротьби суб'єктів суспільства за свої інтереси. Але були й опоненти теорії інтересу Р. Ієрінга. Наприклад, І. Михайловський зазначав, що такі поняття, як наші права й наші інтереси – це різні речі: можна мати інтерес, але не мати права на його задоволення. І навпаки, можна мати право, але воно не тільки не зможе приносити певному суб'єкту ніякої користі, але й може порушувати інтереси останнього. Звідси правник зробив висновок, що наявність інтересу не завжди свідчить про наявність чи відсутність в особі суб'єктивного права.

Ми поділяємо погляди тих учених, які заперечують входження інтересу до складу суб'єктивного права особи. Слід погодитися із С. Братусем, який підкреслював, що міра можливої поведінки, яка надається об'єктивним правом особі, виражає можливість не фактичну, а юридичну [10, с. 8]. Інтерес сам по собі не є суб'єктивним правом, а задоволення інтересу управомоченої особи – це мета будь-якого суб'єктивного права. Інтереси особи існують об'єктивно, незалежно від усвідомлення їх останньою. І лише коли інтерес усвідомлений, він стає стимулом до діяльності його носія.

У свідомості особи інтерес виступає як мотив, який є елементом вольової поведінки такої особи. Вважається, що мотив – це усвідомлена необхідність. Дійсно, відбиваючись у свідомості, у психіці особи, інтерес виконує роль мотиву в її вольовій поведінці. Мотив – це те, що підштовхує особу до діяльності, а ціль – це те, чого особа намагається досягти в результаті цієї діяльності. Тому мотив – це поштовх до цілі. Відбиваючись у свідомості особи, інтереси набувають значення мотивів вольової діяльності суб'єкта й орієнтують волю суб'єкта правовідносин на їх реалізацію. Це означає, що інтерес спонукає й дає можливість суб'єкту досягати визначених особистих цілей у суспільних відносинах.

Реалізація інтересу – це фактична поведінка суб'єкта в суспільних відносинах. Оскільки функціональне призначення суб'єктивного права в цивільному правовідношенні полягає в тому, що зазначене право надає суб'єкту засіб реалізації інтересу, то співвідношення суб'єктивного права особи й інтересу проявляється в тому, що інтерес, відбиваючись у свідомості, є цілеспрямованим фактором вольової поведінки суб'єкта суспільних відносин, а суб'єктивне право є особливим юридичним засобом реалізації цілей (інтересу суб'єкта).

Іншою визначальною можливістю реалізації секундарного права є волевиявлення суб'єкта права. Визначення волі має загальний характер і є властивістю психіки особи. Психіка – це складна система зв'язків, вивченням якої займається наука психологія, зокрема, галузь аналітичної психології.

Вважається, що аналітичну психологію започаткував К. Юнг. Аналітична психологія використовувала аналітичний метод під час розгляду тих чи інших властивостей психіки, психічних процесів та інших психічних явищ. Науковець розділяв ектопсихічні функції й ендопсихічні функції залежно від того, якій частині психіки ці функції властиві. Під ендопсихікою розумілася система зв'язків між змістом свідомості й фактами із зовнішнього середовища. З іншого боку, ектопсихіка є системою зв'язків між змістом свідомості й постульованими процесами в безсвідомому [11].

К. Юнг виділяв чотири ектопсихічні функції: відчуття, мислення, почуття, інтуїція. Він зазначав, що ці функції знаходяться у сфері свідомості, контролюються волею. Інакше кажучи, воля сама по собі не є функцією психіки, проте вона є рушійною силою цих функцій психіки. Оскільки ектопсихіка має зв'язок із зовнішнім світом, і цей зв'язок здійснюється за допомогою вказаних чотирьох функцій, можна прийти до висновку, що воля безпосереднім зв'язком із дійсністю не пов'язана, тобто поведінка може визнаватися результатом

волі лише через психічні функції. Іншими словами, воля отримує оформлення за допомогою психічних функцій [12, с. 35].

Із цього можна зробити висновок, що функції інтуїції та відчуття слід умовно віднести до функцій, які сприймають дійсність, а функції почуття та мислення – до функцій, які є підґрунтям поведінки. Стимулюючим фактором усіх цих функцій може бути воля. Для науки права цінним є те, що сприймальні функції відчуття й інтуїції пізнають право за допомогою читання правових норм, їх прослуховування чи інтуїтивного пізнання. Після такого сприйняття відбувається психічний процес мислення (аналіз правових норм). Далі після аналізу відбувається така дія, яка має юридичне значення, тобто яка буде визнаватися юридичним фактом. Це здійснюється за допомогою конкретизованої через психічні процеси волі [12, с. 36].

На підставі викладеного можна прийти до висновку, що юридична особа є специфічним утворенням – об'єднанням фізичних осіб, для якого характерним є вибір можливої поведінки в правовідносинах, оскільки йому властиві такі категорії, як інтерес і воля, хоча останні реалізуються через волеутворюючі органи юридичної особи. У зв'язку із цим слід зробити висновок, що як і фізична особа, юридична може бути носієм секундарного права.

Ще одним суб'єктом є територіальна громада. Згідно з абз. 1 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» територіальна громада – це жителі, об'єднані постійним проживанням у межах села, селища, міста, що є самостійними адміністративно-територіальними одиницями, або добровільне об'єднання жителів кількох сіл, що мають єдиний адміністративний центр. Представником територіальної громади є органи місцевого самоврядування. Під час розгляду територіальної громади варто приєднатися до думки О. Аврамової, яка вказує на відсутність волі в правових діях цього суб'єкта, зокрема щодо відумерлості спадщини. Так, право власності на відумерле майно в територіальній громаді не виникає самостійно й не виникає за правилами спадкування. Таким чином, вольового зв'язку між публічним суб'єктом прав і відумерлим майном не існує. Цей зв'язок будується не на праві, а на обов'язку, що унеможливорює наявність приватних відносин, побудованих на волі та волевиявленні. Крім того, майно переходить до територіальної громади не з метою отримання позитивного ефекту володіння, а з метою задоволення потреб інших осіб, зокрема кредиторів чи сусідів, яких непокоїть стан безгосподарного утримання об'єкта тощо [13, с. 192]. Дійсно, територіальна громада як суб'єкт цивільних правовідносин не може вільно обирати власну дію внаслідок чітких повноважень, визначених законом. Наприклад, у розділі II Закону України «Про місцеве самоврядування в Україні» чітко визначені повноваження органів місцевого самоврядування, при цьому повноваження цих органів не підлягають розширеному тлумаченню, оскільки норми, що передбачають повноваження, побудовані за принципом закритої норми. Такий підхід повністю унеможливорює вибір цього суб'єкта та волю щодо здійснення певного права.

У низці випадків учасником цивільних правовідносин є держава Україна. Це можливо, зокрема, там, де вона укладає міжнародні договори позики, застави, виступає гарантом у договорах, успадковує майно та ін. Держава набуває та здійснює цивільні права й обов'язки через органи державної влади в межах їхньої компетенції, установлені законом [5, с. 100]. Цікавою в цьому аспекті є думка О. Воронюка про те, що держава є юридичною корпорацією, тобто об'єднанням юридичних осіб [14, с. 47]. Проте особливою ознакою в ній є те, що волеутворюючим її елементом є спеціальні суб'єкти.

На підставі викладеного можна прийти до висновку, що територіальна громада й держава не можуть бути носіями секундарних прав, оскільки в силу психіко-вольових процесів вони не можуть реалізувати ці права, тому не можуть бути і їх носіями, оскільки таку здатність мають лише особи, яким властивий вольовий елемент вибору поведінки.

Висновки. Таким чином, суб'єкти секундарних прав є спеціальною цивілістичною категорією. Їхнє коло обмежене суб'єктами, які є носіями волі до вибору поведінки, тобто конкретно визначених можливостей. Крім того, суб'єкти секундарних прав є спеціальною категорією, оскільки секундарні права не поширюються на територіальні громади й дер-

жаву, адже в цих публічних утвореннях відсутня воля до вибору можливої поведінки, що зумовлене їхньою правовою природою. Наявність вольового вибору є основною ознакою, властивою суб'єктам секундарних прав.

Фізичні особи є найбільш поширеним суб'єктом секундарних прав, оскільки вольовий елемент щодо здійснення дій властивий виключно фізичній особі. На відміну від фізичної особи, юридичні особи діють у напрямі реалізації завдань, визначених у статуті, що й формує вольовий елемент дії цього суб'єкта.

Список використаних джерел:

1. Цивільний кодекс України / Верховна Рада України; Кодекс України, Закон, Кодекс від 16.01.2003 р. № 435-IV.
2. Дашковська О. Загальна теорія держави і права. Підручник для студентів юридичних вищих навчальних закладів / О. Дашковська, М. Цвік, О. Петришин, Л. Авраменко. – Харків : Право, 2011. – 584 с.
3. Трубецкой Е. Энциклопедия права / Е. Трубецкой. – М. : Товарищество скоропеч., 1908. – 225 с.
4. Харитоновна О. Суб'єкти й об'єкти правовідносин інтелектуальної власності / О. Харитоновна // Актуальні проблеми держави й права. – 2011. – С. 329–335.
5. Цивільне право України: [підручник]. У 2 т. / В. Борисова (кер. авт. кол.), Л. Баранова, Т. Бегова та ін. – Х. : Право, 2011. – Т. 1. – 656 с.
6. Красицька Л. Проблеми здійснення та захисту особистих і майнових прав батьків і дітей : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. юрид. наук : спец. 12.00.03 «Цивільне право і цивільний процес; сімейне право; міжнародне приватне право» / Л. Красицька. – К., 2015. – 46 с.
7. Олькіна О. Юридичні особи як суб'єкти конституційних правовідносин / О. Олькіна // Вісник Харківського національного університету імені В.Н. Каразіна. – 2012. – № 12. – Серія «Право». – С. 120–123.
8. Красавчиков О. Сущность юридического лица / О. Красавчиков // Сов. государство и право. – 1976. – № 2. – С. 36–41.
9. Гражданское право : [учебник]. В 3-х томах / под ред. А. Сергеева, Ю. Толстого. – М., 2004. – Т. 3. – 784 с.
10. Братусь С. Курс советского гражданского права. Субъекты гражданского права / С. Братусь. – М. : Гос. изд-во юрид. лит., 1950. – 367 с.
11. Юнг К. Аналитическая психология / К. Юнг. – Лондон, 1935. – 240 с.
12. Карнушин В. Секундарные права в гражданском праве Российской Федерации: общие вопросы теории, секундарные права в Гражданском кодексе РФ / В. Карнушин. – М. : Статут. – 2016. – 256 с.
13. Аврамова О. Відумерлість майна: аналіз правового статусу / О. Аврамова // Вісник Харківського національного університету внутрішніх справ. – 2016. – № 4. – С. 190–195.
14. Воронюк О. Держава як суб'єкт права – юридична особа / О. Воронюк // Університетські наукові записки. – 2008. – № 4 (28). – С. 47–53.

